

Beszéd

az »Erdélyi Irodalmi Társaság« millennáris ülésén, 1896. máj. 10-én.

Tisztelt Közönség!

E nagy pillanatban mélyen érzem, hogy nem, nem az én gyöngé szómra volna szükség. Oly hang kellene, oly fönséges szózat, mely győző nemzetünket ez ünnepen megilleti és örömnünknek, lelkesedésünknek, nemzetünk dicsőségének oly kifejezést tudjon adni, mely méltó nevéhez.

Nem kell-e nekem százszoros sóhajjal mondanom, ha Arany egy jóval jelentéktelenebb eseménynél így töprengett:

Hol a lant, melynek húrja váltson,
S ne a nagy tetteknél alább?

És azt tette hozzá:

Ha volna költő — volna Ő még,
Kit vágyunk holtan is keres!

Igen, ő volna méltó, valódi, az egyetlen: Petőfi. A vágyó szív ilyenkor forró reménykedéssel óhajt hallani valami soha még nem hallottat, valami olyat, mely érzelmeit kielégíti, sőt emeli, mint egy szent hevülés. A vágyó szív sóvárgva kívánja azt az erős, nagy szózatot, mely nagyobb, mint ő; mely megdöbbenst s ünnepi borzongással töltse el, mint a szent ligeteből hangzó szózat. Egy Petőfit keres és nem lelve — elégedetlen.

Valóban elfogja szívemet az époszírók általános bekezdése, kik tárgyuk leírásához égi segítséget óhajtva, a múzsához, vagy a szent szűz anyához folyamodnak; mert csak ily beavatkozásban van reményök. És ha a gondolat még elég erős és biztos, mit nem veszt addig, míg papírra kerül! A toll halvány színekkel vázolja az eszméket, melyek sugalom gyanánt támadnak a lélek mélyén, vagy fényes rajokban szállanak a haza szent földéről az ég felé, mint

káprázatos tűzijáték szípkákai az éjben. Ilyen aggodalmak hánykódtatták lelkemet s nem egyszer főnvirrasztva kerestem a méltó eszmék méltó szavait, hogy e pillanatban nagy birjak és merjek lenni, mint imádott nemzetem, mely ezer év alatt ezerszer ontotta véré a lelkébe elvetett eszmékért, mely szenvedéseiben millió könyvet ontott, melyért legnemesebb fiai millió imát és sóhajt küldöttek az égbe, melyek sugalmi még most is visszhangzanak a levegőben. Az éj csendjében a hazafi hallja őket és mély meggyőződéssel hozzájuk csatolja a maga imáját és sóhajait is.

Ezért fordúltam a költészethez. Mindig szerettelek, oh költészet, abban a nagyságodban, mely megmagyarázhatatlan és örök; „lázás álom, szent hevülés, fél jóslat vagy fél örülés, mely a jelenre hág, azon tipor s jövőbe néz«; te örök sejtelem, lényeges divinatio, ki telfogod a kor egész lelkét s a jövőndő nemzedékeket, mint az örökkévalóság ébresztő szózata serkentgeted; te életfolyam, melyből a szív táplálkozik és emelkedik; te természetfölötti mélység és magasság; te élő lelkiismeret, mely a nemzet, vagy világ lelkébe dobva magad, lelrázod a szunnyadó vágyakat s létezésre hívod a nagy dolgokra született érzelmekeket; te örök fény, megnyilatkozó világosság, mely beragyogod az örök éjet, a sirt, a koporsót; te melegség, melynél százezer szív lagya egyszerre fölenyed s felséges érzelmek virágos tavaszát fogadja be s főképen te hazai költészet, mely a századok alatt annyiszor mondta el, mint Petőfi, legszörnyűbb átkodat és sirtad el legszentebb könnyedet: te vezesd tollamat; mert neked áldoztam úgy is azt, mi bennem a legjobb volt, időm, életem beesét s hivatásomat.

Egyszerre mindent látni vélek: nemzetem ezer évét a költészet által s a költészetben és a költőket, mint a nemzet jósait és énekeseit, kik napfényre hozzák és örökkévalókká teszik azon eszméket, melyek koruk s a nemzet lelkében megjelennek s az öntudatlanságból tudatossá válnak.

És látom szemem előtt elvonulni vagy föltünni azon jelenekeket, melyek a dicsőség vagy meghatottság érzelmeit ébresztik fel, mint a szellő az aeolhárfa hangjait. A költőt mindenütt ott találok nemzetem oldalán. Megéneklí a dicsőséges harczok azon sorát, melyek közt nemzetünk hazát foglalt; együtt vigad Árpáddal Etelvárában; együtt sir a levert nemzettel az augsburgi csata után;

együtt él s vele érez az első királyok győztes csatáin; együtt imádkozik a templomban a szent szűzhöz, a szűzek rózsájához, Magyarország patronájához, hogy megtörje a pokol ajtaját, a mint keblére szoritva isteni magzatát, nemzetünk megtartásaért látszik könyörögni szemében könnyel, leje fölött a titokzatos lénykörrel, szívében ezer fájdalom nyilaival; együtt imádkozik a keresztfán függő Krisztushoz, a kinek érdeme annyiszor váltja meg az emberiséget, a hányszor csak szükség van rá; s együtt dicsőíti Szent Lászlót, a ki »szent királyok közt drágalatos gyöngy s csillagok között lényességes csillag«, a ki két országban dicső, Magyarországon és menyországban, a ki szűz Máriának választott vitéze, hogy őrizze és tartsa meg számára hazánkat, a ki rózsákkal diszította fel a királyi koronát s hazánkat a földi országok közül a mennyei birtokok közé emelte föl.

Költészetünk ismert legelső emlékei, az érzelmek e kezdő dadogásai, épen úgy, mint latin krónikáink legelső ismert adatai és azon szentjeink legendái, kiknek az Árpádház egész sorát adja, mind ugyanegy tanulságot nyújtanak nekünk: hogy soha tökéletesebb összeforrás nem jött létre nemzetnél, mint a magyarnál, a haza földje és hódító, a nemzeti eszme és a történelem folyama, a történelem és irodalom közt. Ezek minden más, még oly világra szóló intézményt is, mint a katholicismus, vagy utóbb a protestantismus, tisztán a nemzeti eszme egyik része gyanánt olvasztották be.

Mindenesetre az eszmék, vagy valamely eszme, melynek a nemzet hordozójává lesz s melynek nevében él, vagy meghal: nem mag, melyet idő vagy véletlen beléje elvet; hanem az élet lényege, a teremtés alapelve, mely vele együtt születik, mint a makkal az az a képesség, hogy kicsirázzék, s ezer évig fönnálló fa váljék belőle, ékessége a környéknek. Így születtek nemzetünkkel együtt azok az eszmék is, melyek által országot alapított, élt, a szenvedések útjain járt, melyeket martyrjai vérökkel öntöztek s melyeknek ezer éves dicsőségét ma ünnepli és hirdeti. Az elseje, az alapja ez eszméknek a nemzetté alakulás ösztöne, a tudatos szervezkedés, melyben maig fönnálló alkotmányunk elve benne van. Ez az első, az őselem; ez az a lelkesítő eszmény, mely rá birt pár száz-ezer harcost, hogy ismeretlen vidékre szálljon és országot alapít-

son, hogy kész legyen minden pillanatban harcra kelni, meghalni, magát és mindenét feláldozni s hogy bírjon oly termő magvakat elvetni e haza földébe, melyek virágai és gyümölcsei ma szebbek, mint valaha s melyek jövő virulása ma bizonyosabb, mint valaha.

Ez eszme kitágulását, növést, mintegy nyomról-nyomra kísérhetjük. Ezt ápolja és fejti ki a keresztyén katholicismus eszméje is. A nemzet vallásos rajongásában égi patronus alá veti magát; az emberiség egyetemes istenéből nemzeti istent alkot, saját vértanúiból nemzeti szentek seregét küldi fel az istenhez az égi világba. Így a nemzeti eszmét, melyhez képest minden más csak mellékes, az örök lényhez, minden élet, szeretet, ihlet örök forrásához, az istenhez és az istenben helyezi el; leborulván előtte, végzetes hivatásának, végzetes szenvedéseinek, üldöztetésének, a csapások legióinak és mindennél csodálatosabb megtartatásának és megváltatásának tudatában életét istennek, a keresztyénségnek, a nyugati civilisationnak mintegy följánlva, isten választott népének hiszi és tartja magát s az ótestamentumi zsidó hit alapelvét a nemzeti hit első dogmájává teszi.

Figyeljük meg, hogy nincs nagyobb tanító mester a szenvedésnél. Már pedig mellőzzünk minden egyebet; de nemzetünket előzményeikkel és következményeikkel három oly évszázadokra kiható, nem veszedelem, oly kiirtó és megsemmisítésére czélzó csapás érte, melyek közül egy is tíz ekkora nemzetet meg birt volna örökre semmisíteni, vagy az örök szolgaság jármába hajtani. Ezek egyike a mohi öldöklés s a tatarpusztítás; másodika a mohácsi csata s a törökfoglalás; harmadika a Franciaországból származott nagy államok és absolutismus eszméje, melynek három és félszáz éven át legmakaesabb és legkitartóbb képviselője az osztrák uralom volt. De mi valóban egyenesen égi hatalom által megtartattunk, feltámadtunk megerősödvé, megtisztulva, megifjodva s maig megőriztük a nemzeti szabadság virágait s élvezzük gyümölcseit. Megtartattunk gyarlóságaink, bűneink s az erkölcsi nyomor daczára is, melybe ideig-óráig süllyedtünk. A viszonyok e hatalma, a csapások ez iskolája, a feltámadás e csodája vérünk vérvé, a hit kijelentésévé, a katolikus és protestáns ájtatosság természetfölötti meggyőződésévé tette, hogy a magyar választott nép, melynek isteni hivatása van s mely bűneinek díjában csapásokkal látogatattik

meg; de a megtérés soha sem késő, az isteni irgalom meglát minket s az égi harag ostromapásai azonnal ellenségeinkre loznak lesújtani; mert ő tudja, hogy midőn minket teremtett, nem angyalokat teremtett s irgalmassága épen oly nagy, mint az eget magasságai.

E hitből buzgott fel költészetünk egész árja, mondhatnók a legújabb időkig, egész Petőfiig; de főleg az események, szenvedések, leveretés és felújulás két nagy századában, a XVI–XVII-ikben.

Midőn »az ördög vigyázott a mi romlásunkra«, az »Úristen sok ostort vete ránk«, »a pogány népek, mint oroszlanok környül vettenek«, »betegségek tántorgattak«; sirodalmas életünk, rettenetes esetünk, kínvallásaink, martyrjaink vérfullatási, elvesztő bűneink, a csapások zápora, meghasonlásunk, irígységünk, gyűlölködéseink, szomszédaink szidalma, tapsa, gúnyja közepett; midőn homály árnyéka borult reánk, bokorról bokorra, pusztákból erdőbe, erdőkből pusztákba bujdosunk; midőn a lelki harmat már-már kiszáradt nemzetünk szívéből: mint erős vár tartotta meg a magyart a költészet és a vallás által ezer formában hirdetett hit, hogy a bűn, az ördög, a halál nekünk nem arthat; a tűz, víz, meg nem gyalázhat; Babylon tömlöcze, legyver el nem ronthat; a földből teremtetett ember földdé lesz, a fű elaszik, a virágnak el kell hullani, Ádám fiának meg kell halnia; de az égi jegy oltalma alatt álló nemzet túléli az időt, a századok romlását s nemzetünk fiai csendes, merész szívökkel várak a jövődőt. Mindez egyetlen föltételhez van kötve: a megjavuláshoz, a megigazuláshoz és az isten lesz tüstént a mi hadnagyunk s ő veszi kezébe bajvivó kardját érettünk.

A hitnek ez a nemzeti jellege mindennél jobban jellemzi a korszak általános eszmei irányzatát s az irodalom tellogását. Minő csodája ez az emberi történelem folyamának, hogy koronkint Isten egy-egy nagy eszmét dob oda néha az egész emberiségnek, máskor csak egy-egy nemzetnek, mely be tud férközni a szív minden zugaiba, beveszi magát a vérbe, velőbe, csontokba, fel bírja gyűjtani a lelkeket s arra bírja a haza fiait, hogy oly erkölestelen s magáról megfeledkezett korban, mint hazánkban a XVI. század első fele, megtisztulva fölemelkedjenek a titokzatos eszményhez s harcra keljenek és látszólag céltalan martyromságot bírijanak szenvedni azért, a mit kötelességnek hisznek, — töprengés nélkül.

De aztán csak hallani kell azt a kétségbeeső reménykedést, hogy vajha a nemzet megtérve, legalább némileg tegye magát méltóvá az isteni kegyelemre! Az erre fölhívás, esdeklés, korholás, türelmetlenkedő ösztönzés, fenyegetőzés, átkozódás a XVI—XVII. század költészetének, sőt egész irodalmának fő vonása. A büntudat kínzó mardosásai, a vezeklő önkinzás, a forró sóhajok, türelmetlen kifakadások, az isten előtt porbaesés ludokló esdeklései: ez az egyetlen hang, mely a folyton kivonva tartott legyverek csattogásai, a mindig célzásra beállított ágyú menydörgésein kívül betölti a levegőt. Egyik port hint fejére, megszaggatja ruháját, mellét veri, jajgat és kesereg, mint Jeremiás; a másik mint Mózes, átkokat mennydörög s bírna tűzzel, vassal büntetni és ostoresapásokkal téríteni; a harmadik fenyegetődzik, mint Ezsaiás; a negyedik panaszosan nyög és fohászkodik, mint Jób; az ötödik jósol, mint Lukács próféta vagy az Apokalypsis. Mindenikből a biblia beszél a legborzalmasabb, legpanaszosabb, vagy intésre legalkalmasabb fejezeteivel; vele él, vele jár mindenki, verseit olvassák a táborban, zsoltárjai dallama mellett vonulnak a csatába; tanai verődnek vissza az erdőkből, a ligetektől, ezek szólnak a patakok csörgésében, visszahangoznak a pusztákon, a sziklák közt, a hegyek csúcsain; minden pap, gyermek, diák, hegdős szózataiban; öreg és ifjú, lérfi és nő szívében és lelkiismeretében.

Fejenként mind halált érdemelnének kibeszélhetetlen bűneinkért. A kárhozat, a pokol kínjai, a halál fogsága, az isteni törvény terhe, lelkünk elvesztése, hazánk bukása, nemzetünk elsöpörtetése, tövig kiirtatása készen állnak. Az isten már is sok ostonnal ver: sáska, aszály, döghalál, török, német uralkodik rajtunk; bűneink érezték tették fejünk felett a szép csillagos eget, vassá a földet talpunk alatt; de az elsöprő nagy árvíz csak ezután jő, ha meg nem tekintjük szívünk állapotját. Nincs e világon annyi érdem, sem házasság, sem barátság, sem apáczaság, sem papság, sem böjtölés, sem alamizna, melyekért csak ennyi bűn is megbocsátható volna. De ha nagy az istennek haragja, nagyobb szent irgalmassága. Elveszve semmi sincs, csak betöltsük azt, a mit parancsolatja rendel: »Ember, szeresd istenedet teljes szíveddel; szeresd, ember, istenedet teljes ereiddel; szeresd, ember, istenedet teljes életeddel s neked adja mennyországunk örök boldogságát.«

A bűn, a sugalmak, a kötelességek, a magamegfelekedés e korában természetesen került ki tisztán, lényesen a szeplőtlen eszme győzelme, a nemzet bűneiből való megváltásának mély szüksége, mely szerint nem azok tesznek igazán, a kik sírnak, töprengnek, átkozódnak, hanem a kik, ha kell, meghalnak. Az isten kiengesztelésének első módja, magát feláldozni a keresztyén hitért s a kegybe fogadott nemzetért a török ellen. Az nem véletlen, hanem a kor eszméjének sugalma, midőn Zrínyi Szigetvárból ezt írta: »elhatározta, hogy a várba zárkózik, hiven és derült arczczal akarván szolgálni istent, királyt, a keresztyén világot és ezt a mi végpusztulásra jutott szegény hazánkat.«

A hazafiság ilyen fellogása, melyet nem kitalált, csak kifejezett a *Zrínyiász*, a mint kifejezett e korszakban száz más mű, oly mélyen és minden egyebet magába foglaló eszmévé vált, mint sem előbb, sem utóbb soha. Salamon szép szavai szerint: »Az emberi szív legnemesebb érzelmeitől, az erős szenvedélyekig minden: valóságot, lángot és erőt adott azon érzelmeknek. A vallásos eszméktől a mindennapi kenyérnek érdekéig minden amaz eszmében pontosúl össze, s minden a vitézség és elszántság szélsőségéig buzditá az akkori honfiakat.«

Való, hogy az ezen eszmeiránnyal karöltve járt irodalom, nem bírva a nyelv, még kevésbé a műtökély eszközeit, aránylag elmarad az eszme fönsége megett. De így is fényes tanújele a történelmi fejlemények és szellemi élet benső kapcsolatának, melynek a *Zrínyiász* a XVII-ik század derekán fölséges és megrázó hangot is bírt adni; másrésről az erő birtoka meg nem tagadható tőle, nem a mély meggyőződés; és bizonyosan életerős s eszméiben az ótestamentom színvonalán álló tolmácsa az idők és dolgok viharainak; ennek termékei az idők panasza, az események könnyei: lacrimae rerum.

Mi csoda, ha a magyar költészet valami melancholikus hangot öltött ez idő óta? ha mint temetői zsoltárának kíséri az eseményeket? ha oly szomorú, mint az özvegy panasza? ha 300 éven át ugyanazon visszhangot adja s 300 év után Kölcsey a *Hymnus* ban, e csodálatos költeményben, ugyanazt az eszmét fejezte ki a magyarról, mint isten választott, kilüntetett, de bűnbe esett és borzalmasan büntetett népéről, mely a XVI—XVII. századnak uralkodó eszméje költészetben, hitben, közéletben, irodalomban és lelkiismer-

retben. Megváltozik ugyan utóbb a büntetés fogalmának és módjának szemlélete, főképen a nemzet egy részénél; s a számos közjogi és közigazgatási sérelmek, az egyéni elnyomás, a kényuralom sőt árnyai legalább is akkora csapásnak tekintelik a német uralmat, mint a törökét; sőt ezek oly politikai pártalakulásokra vezetnek, melyek az ország érdekeit inkább török szövetség, mint osztrák uralom által gondolják megmenthetőnek; de mindkét irányzat ugyanazon célra működik: a nemzeti eszme megerősítésére, a költészet és az események azon belső kapcsolatára, mely azóta állandó, uralkodó vonás benne és talán sohasem volt költészet fogékonyabb a nemzeti élet hatása és mozgalmai iránt, mint a miénk s kölesönösen hatottak egymásra, hogy a nemzeti eszme, történelmi öntudat, a múlthoz való ábrándos ragaszkodás, nemzetiségünk életfeltételeinek, a politikai szabadságnak csirái ki ne vesszenek s a romok közt megmentették a jövőnek a gyöngye növényt, oly időkben, midőn méltán hihettük, hogy nincs más előttünk, mint a halál.

Bizonyára a szenvedések, a kétségbeesett erőfeszítések e korának kell, ha nem is köszönnünk, legalább talajdonitanunk, hogy nemzetiségünk, alkotmányunk, szabadságunk szeretete a magyar embernek kultusza lett, melynek inádata egyenlő arányban nő szerencsétlenségével. Valami oly ábrándos odaadás, oly édesbús meghatottság, oly szenvedésből és reménykedésből álló magasztos rajongás az, mi a magyar ember szívét a hazához köti, melynek a költészetben, mint minden hasonló érzelmenek, bármily állandó, mégis csak gyöngye visszhangjait találjuk. Valami olyan ez, mint a repkény a romon, mely koszorút fon a lehulló köre, az enyészetre is Balassi volt első költőnk, ki e misztikus rajonásnak egyéni kifejezést adott s ez által a közérzéssel azonosította magát. Azóta ez a költészet állandó sugalmazója maradt, bement a nép lelkébe s egy nemzeti hangulatot teremtett, mely a fölindulás és ábrándos ellágyulás végakkordjain hullámszik.

Midőn Balassi így ír:

Oh, kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmetes mind tavaszom, telem:
Keseregj, sírj, kiálts istenedhez velem...

vagy Rákóczi így búcsúzik el hazájától:

Bölesöm, vigasztalóm,
Dajkám és ápolóm;

Szép Magyarországom!...
 Jaj, szörnyű fájdalom, —
 Meg kell tőled válnom.
 Vizeid folyását,
 Erdeid nyílását,
 Mezeid kalászatát,
 Lovam lába nyomát
 Te áldott földeden
 Már többé nem látom...

ha Kölcsey így szól:

De néked élni kell, ó hon,
 S örökre mint tavasz virúlni,
 Ah, mert omladékidon
 Reszketve fognék szétomolni
 Hazám, hazám!

vagy Petőfi tesz vallomást:

Szentegyház keblem belseje,
 Oltára képed.
 Te állj s ha kell: a templomot
 Eldöntöm érted;
 S az összeroskadó kebel
 Végső imája:
 Áldás a honra, istenem
 Áldása rája...

ezekben vagy ezer hasonló példában érezni véljük a lélek olvadozó epedését, azt a végtelen, határtalan odaadást, mely lényünknek alapvonása s állandóan valami kimondhatatlant, kínos-édest éreztetve, gondoltatva, egy szent fájdalomként van a szívbe zárva.

A haza így oly érzések kapcsán gyökerezik a magyar szívben, mely gondolom, méltán lett közmondásos. Lelkünkben érezzük melegét, szívünkben múltjának: szenvedéseinek és dicsőségének emléke sajog és tündöklök. Nem csak az a hely, mely gyermekkori reményeinket és ábrándjainkat látta és ápolta, melyen az első pillangókat üztük, az első virágokat szakítottuk, az ég első mosolya töltött el az élet reménységével, hol a világon a legfényesebb, legmelegebb napfény ragyogott ránk anyánk arczáról; nem! — a haza nemcsak szülőföld nekünk; nem is csak iskola, mely az élet nagy feladataira elkészít és küzdelmeink, sikereink tanúja; nem is csak történelmi és politikai fogalom, földrajzi terület, bölcsőnk és sírunk, mely ápol

s eltakar; mindez együtt, de egyszersmind több ennél: összesége mindannak, mi lelkünk élete; oltár, vagy titokzatos szentség, ezer éves emlék, egy könnyekkel és vérrel áztatott szent hagyaté, egy örök sors és végezet, négyszázados esdeklésünk és imádkozásunk egyetlen tárgya, lelkiismeretünk szentegyháza, egy mindennél magasztosabb eszmény, mely úgy hat szívünkre, mint a villám: tűzre, lángra gyújt, a vér szent mezejére visz, vérkönnyűket ontat, égi szikrát ver ki még a pulyának szivéből is és a mely mindannyiszor átalakította a tisztátlanokat is, mindannyiszor lengő zászlókra íratta mint jelszót, a keblekbe mint égő szenvedélyt: halál vagy győzelem!

Nem ez az eszme az, melyet az isten, mint a dolgok lelkét, örök időktől fogva nemzetünk lelkébe letett s mely úgy nőtt vele, mint ereje a fölgygyel? A bölcsélet bármédig vitathatja, hogy vajjon az eszmék, e fönséges, megfoghatatlan lényege a dolgok előtt is léteztek vagy a dolgokba ültette belé csupán a teremtő keze vagy akár tagadhatja létezésüket: hitünk legendája arról győz meg, hogy a dolgok fenmaradásának idejét épen azon eszme természete szabja meg, mely lényök lényege, valamint a magban már benne van az a tulajdon, melynél fogva egyikből elhervadó virág, másikkól századokig büszkélkedő tölgy lesz.

Multunk fényes tanúságot tesz az eszmék létezéséről. A magyart a haza szent eszméje éltette vagy elnyomta, a mint ez az eszme ragyogott vagy elhalványult benne. Ez volt nemzetünk őrcsillagzata, mint a zsidóságban az isteni hit kultusza. A mig élő érzelengként dobogott ez a szívekben, nem kellett bukásán aggódni: mikor egy rózsaszínű álomital más érzellemmel akarta helyettesíteni, egyszerre úgy látszott Kölesey szép szavaiként, hogy a »szív és lélek el van vesztegetve rája;« a költészet szózatoss nyelve elnémult s e nemzeti közöny volt az a nagy bűn, mely miatt hazánk őrcsillagja leáldozni készült. Ez a múlt évszázad rettentő hanyatlásának kulcsa s méltán kiáltott fel egy írónk, hogy e korszaknak még nem akadt Tacitusa.

Midőn a nemzeti eszme, a haza eszméje a mult évszázad végén újra melegséggel töltötte be a szíveket: költészetünk is visszanyerte a XVI—XVII. századi elleledett fölséges hangját s ismét megszólalt, mint az időnek lelkiismerete. Ismét felveri a riadó vak

mélységet, ismét a szívek oltárává teszi a hazát, ismét megvilágosítja lelkét a szunnyadó generációknak; a sötétségből ismét a világgosszúra hozza az eltemetett eszmét és mint az idők mélyén zugó örökkévalóság szózata hangzott izgató szavával, mint teremőti fuvalat ébresztette azt a nemzeti közönyt, melynek birtokosait Dante a pokol pitvarában látta vándorlásában.

Azonban a reménytelenség, a csüggedés árnyai, mint sötét hollóseleg szállják meg a költészetet. »Leszállt fajunknak érdeme«, ez volt a jelszó s a költők, a nemzet jósai, sötét bánattal zengték az állandó refraint, hogy el vagyunk kárhozva, mely szerint örökké visszasóhajtsunk a múltra s a nagy példákra a magyar már nagygyá lenni ne tudjon. Csak a múltban csodálta a nemzetet, midőn »romlatlan, szilaj, ép erejében fél Európának megrázta határit; szűkre szorúlt most s kevesét sem bírva hanyatlik s a puhaság fertőjében megemészti hatalmát.« »Hová lettünk nemzetem?« — sóhajt tel Vörösmarty, e korszak költészetének vezére. »Ah, de mely bús útra jövök? komoly elme ne menj tova, hagyd el a gyászunkra jelent nagy idő haladásait, és a régi dicsőségnek bátran térj vissza nyomára.«

Ez volt a főirány. Megtűl a háromszázados panasz mély fájdalmaival, természetfölötti jóslásaival, Ezsaiás és Jeremiás siralmival; s a költészet ragyogó nyelve fényes ködben, sugárzó hajnali biborragyogványban mutatja be a honalapítókat, Szent-Lászlót, az Anjouk és Hunyadiak korát; megnyitja a sirokat, felhossa a szent háborúk hőseit és vértanúit, kik a bibliával, a Corpus Jurissal s karddal kezökben küzdenek a hitért és alkotmányért; fölleveníti, tüzes nyelven zengi Buda hajdani fényét, a leomlott végváraink dűledékein egykor emelkedett erős tornyokat, a hősiesség és hazafiság menedékeit, melyek közt kétségbeesve bolyong a halni készülő hazafiság; megmutatja Szondit, repedő kebelén a lecsorgó vérrel; a Dunát, a rajta úszó holttestekkel; Zrinyit, fönséges halni tudásával; a vértől áztatott csatamezőket, melyek egykor megtermékenyítették a lelkeket s most az a hivatásuk, hogy lelkiismereti furdalásokkal töltsék el a jelent s megkétszerezék büszkeségünk és gyalázatunk tudatát s a jobb keblek mardosó kinjait és csak annál reménytelenebbnek mutassák a jövőt. A nemzet háttal fordult a jövendőnek, mint melyben nincs mit látnia, sem keresnie.

Széchenyi volt az, a mint ez be van írva mindnyájunk szívébe, a ki lerontotta a mult oltárának azt a vallásos kultuszig emelkedett imádását s a jelen felhői közt a jövő azon fényes csillagára mutatott, mely átragyogott a nehéz ködön és míg a bizni habozók pilátusi tépelődés közt ingadoztak, ő a feltámadás harsonájába fújt: felébresztette a nemzet alvó fiait s a jövőnek a haza földében elvetett szunnyadó eszméit.

A megváltás e műve oly dolog, miről nehéz röviden szólnunk a nélkül, hogy szónoki túlzásokba ne essünk. Arany tömött és utolérhetetlen jellemzése szerint:

Hitel, Világ és Stadium! ti, három --
 Nem kézzel írt könyv, mely bölesel, tanít,
 De a lét és nemlét közti határon
 Egekbe nyúló hármas pyramid!
 Ám, hadd üvöltson a számum viharja,
 Döljön nyugatról a sivár homok:
 A bujdosók előtt el nem takarja,
 Melyet ti megjelöltök, a nyomot.

Ez, igen, ez volt a valaha látott csodák csodája. A magyar geniusz oly rövidre szabott időben, mint a mely erre jött, talán még sohasem volt oly termékeny a szükséges, a gondviselés-szerű férfiakban, kik önkénytelen munkamegosztással emelték és vitték előre vállaikon a nemzetet. A nyugodtabb időket a szenvedélyesek váltották fel, a költészet a jövő jósa, lelkesítője lett, s e korszak szülte Petőfit is, a legnagyobbat, kinek költeményei, a saját fölséges szavai szerint, már nem is versek, hanem a század katonái: részesei a küzdelemnek, a dicsőségnek és martyrumságnak, a jelen nagyságának s a jövő reménységének. A költészet ekkor teljesen elfeledte, hogy visszasírjon a multa, romok és emlékek közt bolyongjon. A korszak egyik fegyvere lett. És soha találójában nem jellemezhetette volna senki a megváltozott időket, mint Petőfi, a ki a mult állandó dicsőítőit halottrablóknak nevezi.

Ime, ha Amphionra van szükség, a ki lantjával várost épít; ha Tyrteusra, ki lanttal kezében buzditja a csatát; ha hegedősre, ki feltámasztja a haza földében pihenő hősöket és az elhunytak sírjain tettekhe hevili az új nemzedéket; ha harsonák fuvója kell, a ki a csatára hívó riadót hangoztatja; ha prófétát, jóst kíván a

nemzet, ki a jövőbe ható hangon éneklí, hogy az ige, az eszme halhatatlan; vagy Ossiánra, ki cziprus árnyán zokog és panaszolja mindazt, a mi elveszett, vagy Prometheusra, ki az égbe tör a meg-elevenítő szikráért, hogy felgyújtsa a nemzet szunnyadó lelkiismeretét; ha Dávidra, ki imában esdekel az egek küszöbén a nemzetért, vagy hárfásra, hegedűsre, czimbalmosra, ki megzendíti az öröm, a táncz, a vigalom hurjait s kíséri a nemzet sírva vígadó hangulatát: nyúlj könyvtáradba, vedd elé a magyar költők műveit, figyelj rájok, mert ők a nemzet lelke, mely hűtlenné, ingadozóvá sohasem vált; ők az egész nemzetet hordják szivökben s hétszeres hitet tettek le az örök hűsége.

Ma már végre Magyarország utolsó háromszázéves küzdelmei, melyeket nemzetiségéért, közjogi és alkotmányos érdekeiért vívott s melyek a legfőbb ellentétet alkották az uralkodó házzal s közvetve forrásai voltak az elkeseredésnek, ingerült hangulatnak s melyek a 48-iki forradalomhoz, az 50-es évek szomorú katonai uralmához, a 60-as évek talán még szomorúbb kísérleteihez vittek: általában be vannak fejezve. Egészben véve hazánk és Ausztria nagyhatalmi állása, külpolitikai ereje s együttműködésüknek egységes elve, pár főbb részlet leszámításával össze van egyeztetve nemzetünk érzelmeivel és történelmi jogainak igényeivel. Az ezredéves ünnep öröme méltó nemzeti büszkeség kíséretében emeli keblünket. A majdnem négyszázados álom megvalósult s nemzetünk azon nagy eszmékhez, melyekért minden lehető fegyverrel küzdött, ma már alig 30 éves állami léte alatt a haladás korszerű vívmányait s a XIX. század legfőbb eszméit, a szabadság és egyenlőség eszméit kapcsolta hozzá.

Már nem kell Kölcsöyvel kétségbeesve esdekelnünk:

Te lásd meg, ó sors, szenvedő hazámat,
Vérkönynyel ázva nyög feléd!
Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad,
És marja, rágja kebelét.
A méreg ég, és ömlik mély sebére,
S ő védtelen küzd egyedül,
Hatalmas, ó légy gyámja, légy vezére,
Vagy itt az óra, s vég veszélybe dül!

Nem kell lemondva sóhajtoznunk, mint Vörösmartynak:

Teremt-e isten több magyart,
Míg a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk?

Vagy keserű reménytelenséggel felkiáltanunk :

Hallgassatok, ne szóljon a dal,
Most a világ beszél,
S megfagynak forró szárnyaikkal
A zápor és a szél.
Könyzapor, melyet bánat hajt,
Szél, melyet emberszív sohajt,
Hiába minden: szellem, bűn, erény;
Nincsen remény.

Vagy a legkínzóbb önismerettel mondanunk, hogy nevünket
»rút ferdítésben csak csak átokképen ismerik« ; a magyar :

Neve: szolgálj és ne láss bért,
Neve: adj pénzt és ne tudd mért,
Neve: halj meg más javáért,
Neve szégyen, neve átok:
Ezzé lett magyar hazátok.

Az ég megadta, hogy ezek csak történelmi emlékek ma már. A hegyek ormai, a kék ég, a tudomány és művészet újonnan épült csarnokai, városaink emelkedése, Alföldünk virulása, a haza megszépített és folyton szépülő földje, egy virágzó és ifjú pompában ünneplő főváros, a gyermekek, ifjak, öregek sugárzó arca, a közterek élénksége, a köz- és magánélet mozgékonyága, az ezredik év ünnepének tündöklő fénye, gyönyört adó fensége, az ez év megörökítésére emelt történelmi és művészeti emlékek: egyaránt túláradó örömmel hirdetik, hogy Magyarország, a nemes, szép Magyarország halad, boldog s a jövő nagyság azon útjain megy előre, melyen Széchenyi isteni inspiratiojában látta. Ezt hirdeti a történet, az irodalom is, mely ma mint mulattatója és tanítója áll mellette az egykori panasz, intés, vagy lelkesítés helyett.

Ezt azonban nem kell szemére vetni, mint sokan teszik. Hazafias lelke nem vezett ki, csak pihen. És erős hitem, hogy ha a szükség, a megpróbáltatások úgy fogják kívánni, a mit ne adjon az ég, újra föl fogja idézni a haza földjébe, a nemzet lelkébe örök idők óta elvetett eszméket; ismét felébreszti a múlt halhatatlan hőseinek szellemeit, a kik szellemkezeikbe fogva a nemzeti zászlót, előttünk fogják vinni, mint hajdan s »másvilági hangon lelkesítve megerősítik seregeink szívét.»

FERENCZI ZOLTÁN.